

Savrieva Madina Xakimovna

Navoiy innovatsiyalar universiteti

mustaqil tadqiqotchi

+99893 157 91 77, savrievamadina@gmail.com**MINTAQALARDA MONOPOL KORXONALARNING HUDUDLARNI
BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA BAHOLASH USULLARINING
XORIY TAJRIBASI: KRUGMAN KONTSENTRATSIYA INDEKSI,
HERFINDAL-HIRSHMAN INDEKSI**

Annotatsiya: maqolada mintaqada ishlab chiqarish korxonalari innovatsion salohiyatining samaradorlik darajasini baholashda xorijiy mamlakatlarning mintaqalari iqtisodiy barqarorlik ko'rsatkichlarini baholashda qo'llaniladigan usullarni ko'rib chiqish va qo'llashda tegishli formula va indeksni o'rganish asosida tahlil qilish, hududda dinamik rivojlanayotgan bozorda korxonalarning raqobatbardoshlik darajasini oshirishda ta'sir etuvchi omillarni aniqlashdan iborat.

Tayanch so'zlar: ishlab chiqarish korxonalari innovatsion salohiyati, mintaqada ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirish, Hududning strategik matritsasi, resurslarni qiymat asosida baholash, optimallashtirilgan model, korrelyatsion regressiya usuli, Krugman kontsentratsiyasi indeksi, Herfindal-Hirshman indeksi.

Аннотация: в статье при оценке уровня эффективности инновационного потенциала производственных предприятий региона рассматриваются и анализируются методы, используемые при оценке показателей экономической стабильности регионов зарубежных стран на основе изучения соответствующих формулы и индексы, в повышении конкурентоспособности предприятий на динамично развивающемся рынке региона заключается в определении влияющих факторов.

Ключевые слова: инновационный потенциал предприятий обрабатывающей промышленности, развитие социально-экономических отношений в регионе, стратегическая матрица региона, стоимостная оценка ресурсов, оптимизированная модель, метод корреляционной регрессии, индекс концентрации Кругмана, индекс Херфиндаля-Хиршмана.

Abstract: the article aims to analyze the methods used in assessing the level of efficiency of the innovative potential of manufacturing enterprises in the region, to study and apply the relevant formulas and indices in assessing the economic stability indicators of regions of foreign countries, to identify the factors influencing the level of competitiveness of enterprises in a dynamically developing market in the region.

Keywords: innovative potential of manufacturing enterprises, development of socio-economic relations in the region, strategic matrix of the region, value-based assessment of resources, optimized model, correlation regression method, Krugman concentration index, Herfindahl-Hirschman index.

Mavzuning dolzarbligi va yangiligi. Mintaqa iqtisodiyotining barqarorlashuvi sanoat tarmoqlarining monopollashuvi yirik korxonalarning boshqa korxonalarga bilvosita ta'sirini ifodalaydi. Sanoat ustunligining ta'sir darajasini maksimal darajada oshirish uchun sanoat monopolizatsiyasining qaysi darajasini aniqlash diagnostika usullari uchun muhim uslubiy ahamiyatga ega. Mintaqada ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirish bosqichida yirik sanoat majmuasining raqobatbardoshligini oshirishning eng muhim omili innovatsion faollik bo'lib, ilmiy-texnikaviy rivojlanish darajasi esa, o'z navbatida, iqtisodiy o'sishning asosini tashkil etadi va kelgusidagi rivojlanish darajasini belgilaydi.

Kirish.

Hozirgi amaliyotda yirik monopol korxonalarning mintqa iqtisodiyotini barqarorlashtirishdagi ham iqtisodiy munosabatlar, ham ijtimoiy, ham ekologik jarayonlarning mas'uliyati shakllanishida dolzarb bo'lib kelmoqda. Shu sababli, yirik korxonalarning hududning ekologik-ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi rolini baholashning o'rnatilgan amaliyoti, qoida tariqasida, ularning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi, mintqa byudjeti daromadlari va ularning umumiy sonidagi ish joylari ulushi bilan baholanadi.

Yirik sanoat monopoliyalar faoliyatining xorijiy tajribasini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bozor iqtisodiyoti rivojlangan deyarli barcha mamlakatlarda ham monopoliya tuzilmalari mavjud. Shu bilan birga, ularning faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish zarurati masalasi juda keskin, chunki ko'pincha monopol korxonalar bozordagi yagona hukmronligini yo'qotishni xohlamaydilar. Ularni tartibga solish jarayonini amalga oshirayotganda, davlatlar bir xil nazariy muammolarga duch kelishadi, amaliy xarakterga ega, xususan, narxlar va tariflarning adolatli belgilanishi, muayyan islohotlar strategiyasining samaradorligini belgilaydi.

Adabiyotlar tahlili.

Hududlar iqtisodiy salohiyati hamda hududlarning iqtisodiy rivojlanishi masalalari Yevropa komissiyasining Yevropa hududiy tadqiqotlar markazi (European Commission European Research Area) [1], Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti Rivojlantirish markazi (OECD Development Centre) [2] Yevropa iqtisodiy komissiyasi (Economic Commission for Europe – ECE), Osiyo va Tinch okeani mamlakatlari bo'yicha iqtisodiy va ijtimoiy komissiya (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific – ESCAP), Lotin Amerikasi va Karib dengizi mamlakatlari bo'yicha iqtisodiy komissiya (Economic Commission for Latin America and the Caribbean – ECLAC), G'arbiy Osiyo bo'yicha iqtisodiy va ijtimoiy komissiya (Economic and Social Commission for Western Asia – ESCWA) [3] va boshqa xalqaro nufuzli tashkilotlarning hisobotlarida keng yoritilgan.

A.R.Safiuliin tomonidan ishlab chiqilgan “Hududning strategik matritsasi” nomli modelida hududlarning iqtisodiy salohiyati sifatida quyidagi ko'rsatkichlar guruhi keltirilgan [4]:

- aholi (soni, hudud maydoniga nisbatan zichligi);
- maydon va yashash uchun tabiiy-geografik sharoitlar;
- hudud iqtisodiyoti (yalpi hududiy mahsulotning mutloq qiymati va uning aholi jon boshshiga hisoblangan ko'rsatkichlari);
- hudud infratuzilmasini umumlashtirilgan holda baholash (avtomobil, temir va havo yo'llari, elektroenergiya, gaz, suv ta'minoti va boshqalar);
- hudud innovatsion rivojlanishini baholash (tadqiqot salohiyati, patent faolligi, korxonaning innovatsion salohiyati va boshqalar);
- boshqarish darajasini baholash (hal qilinadigan vazifa va masalalarning ko'lamining to'g'rilovchi koeffitsiyenti va hududning boshqa o'lchovlari o'rtasidagi aloqalar baholanadi).

O.V.Bakanach va K.V.Gaus[5]larning fikricha “mintaqaning sanoat salohiyati” hududdagi korxonalarning raqobatbardosh mahsulot yaratish va ishlab chiqarish, ularni bozorga chiqarish, daromadli sotish va kerakli darajada xizmat ko'rsatish bo'yicha umumiy qobiliyati tushuniladi.

Mualliflarning qayd etishicha, yirik monopoliyalar salohiyatini rivojlantirishning eng muhim yo'nalishi uni yangilash, texnologik modernizatsiya qilish, texnologik jihatdan eng ilg'or tarmoqlarni jadal rivojlantirishdir. Hudud iqtisodiyoti uchun mintaqaviy sanoatni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega bo'lib, u ish o'rinlari yaratish, ichki talabni qondirish, hududni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qilishda muhim o'rin tutadi.

Rus iqtisodchi olimi V.I.Menshikova [6] hududlar iqtisodiy salohiyatini aniqlashning bir nechta uslubiy yondashuvlarini o'rgangan, hududlar iqtisodiy salohiyatini tizimli tarkibiy qismlarga ajratgan. Yana bir rus olimi N.A.Chijova [7] o'z tadqiqotlarida hududlar iqtisodiy salohiyati va uning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar klassifikatsiyasini amalga oshirgan.

A.R.Safiuliin [8] tomonidan ishlab chiqilgan “Hududning strategik matritsasi” nomli modelida hududlarning iqtisodiy salohiyati sifatida quyidagi ko'rsatkichlar guruhi keltirilgan:

- aholi (soni, hudud maydoniga nisbatan zichligi);
- maydon va yashash uchun tabiiy-geografik sharoitlar;
- hudud iqtisodiyoti (yalpi hududiy mahsulotning mutloq qiymati va uning aholi jon

- boshshiga hisoblangan ko'rsatkichlari);
- hudud infratuzilmasini umumlashtirilgan holda baholash (avtomobil, temir va havo yo'llari, elektroenergiya, gaz, suv ta'minoti va boshqalar);
- hudud innovatsion rivojlanishini baholash (tadqiqot salohiyati, patent faolligi, korxonaning innovatsion salohiyati va boshqalar);
- boshqarish darajasini baholash (hal qilinadigan vazifa va masalalarning ko'lamining to'g'rilovchi koeffitsienti va hududning boshqa o'lchovlari o'rtasidagi aloqalar baholanadi).

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hududlarning iqtisodiy salohiyati baholash mintaqalarning xususiyatlariga qarab, har xil bo'lishi mumkin. Tanlangan har qanday usul mintaqaning iqtisodiy salohiyatini obyektiv baholash vazifasiga javob berishi kerak. Shu sababli, mintaqalarning iqtisodiy salohiyatini baholashning mavjud usullari turli xil afzallik va kamchiliklarga ega (1.3.1-jadval).

1.3.1-jadval

Hududlar iqtisodiy salohiyatini baholashning ayrim metodologik yondashuvlarining taqqoslama tahlili [9]

Baholash metodologiyasi	Usulning afzalliklari	Usulning kamchiliklari
Resurslarni qiymat asosida baholash	- salohiyatning tarkibi va dinamikasini baholash imkoniyatlari; - yagona obyekt va umumiylik uchun mavjud imkoniyatlar tahlili.	-resurslar o'tkazish koeffitsiyentlarining subyektiv tanlanishi.
Indeks tahlil	-oddiylik, yirik hisoblashlarning mavjud emasligi.	- shakllantiriladigan natijaviy ko'rsatkichlarda har bir omilning bir xil axborotga egaligi; - salohiyat tarkibi va dinamikasini tahlil qilish uchun foydalanishdagi qiyinchilik.
Optimallashtirilgan model	- optimal tadbirlarni joriy qilish imkoniyati.	- zarur axborot bazasining mavjud emasligi, hisoblashning murakkabligi.
Korrelyatsion regressiya usul	- har bir resurs ta'sir darajasining hisobi.	- salohiyat dinamikasini baholashning murakkabligi, ko'p miqdorda bo'lmagan kuzatuvlarni qo'llash imkoniyatining mavjud emasligi.

Shunday qilib, yuqorida muhokama qilingan muayyan mintaqaning iqtisodiy salohiyatini baholash usullari va tadqiqotlari hududning iqtisodiy salohiyatining quyidagi asosiy farqlovchi xususiyatlarini ko'rsatadi:

–hududning iqtisodiy salohiyati ikki tomonlama yondashuv doirasida, bir tomondan, erishilgan hududiy rivojlanish darajasi, ikkinchi tomondan, uni yanada rivojlantirish imkoniyati doirasida taqdim etiladi;

–hududning iqtisodiy salohiyati turli xil resurslarning mavjudligi va ulardan foydalaniladimi yoki yo'qmi, ularning joylashuvi bilan tasdiqlanadi. Shu bilan birga, resurslardan foydalanish darajasi potentsial amalga oshirish darajasiga ta'sir qiladi;

–har bir alohida hudud uchun iqtisodiy salohiyat faqat shu hududga tegishli bo'lgan maxsus ultratovush xususiyatlariga ega bo'ladi va aynan shu asosda hududni boshqa hududlar bilan solishtirish mumkin emas;

–hududiy iqtisodiy salohiyatning kattaligi hududning raqobatbardoshligini belgilaydi. Bu miqdor o‘z-o‘zidan qanchalik katta bo‘lsa, hududning tashqi bozorlarda barqaror mavqeini saqlab qolishi va rivojlanishi ehtimoli shunchalik yuqori bo‘ladi;

–boshqa tomondan, hududning iqtisodiy salohiyati mahalliy hokimiyat va boshqaruv organlari tomonidan olib borilayotgan siyosat natijasi sifatida qaraladi.

Tahlil va natijalar.

Ommaviy statistik ma’lumotlar asosida hisoblangan indekslar orasida biz Krugman kontsentratsiyasi indeksi, Jini indeksi, CR indeksi kabi indeksni ajratib ko‘rsatishimiz mumkin.

Bozor kontsentratsiyasi koeffitsienti (kontsentratsiya indeksi, CR) eng sodda va sohadagi bir nechta yirik firmalarning bozor ulushlari yig‘indisining ushbu sanoat bozorida faoliyat yuritadigan barcha firmalar tomonidan tovarlarni sotishning umumiy hajmiga nisbatini tavsiflaydi.

$$CR_k = \sum_{i=1}^k d_i \quad (1),$$

bu yerda:

d_i - ushbu korxonaning bozorni sotuv hajmidagi savdo ulushi ($0 < d_i < 1$);

k - korxonalar soni hisoblangan ko‘rsatkich uchun (bunda $k < n$, n sanoatdagi firmalar soni. $K = n$ da, $CR_k = 1$).

Bozor kontsentratsiyasi koeffitsientini aniqlashda mintaqadagi uchta (CR-3), to‘rtta (CR4), oltita (CR-6), sakkizta (Su-8), o‘nta (CR-10), yigirma beshta (CR-25) eng yirik korxonalarning kontsentratsiya darajasidan foydalanish tavsiya etiladi. Bir xil miqdordagi yirik korxonalar uchun: markazlashuv darajasi qanchalik katta bo‘lsa, sanoat bozori shunchalik raqobatbardosh bo‘lmaydi.

Konsentratsiya indeksi k namunasiga kirmagan firmalarning hajmi, shuningdek namunadagi korxonalarning nisbiy kattaligi emas. Bu faqat korxonalar ulushining yig‘indisini ifodalaydi, ammo korxonalar o‘rtasidagi farq boshqacha bo‘lishi ham mumkin. Korxonalarning bozorning quvvati darajasini baholash uchun kontsentratsiya indeksining yetishmasligi, u eng yirik korxonalar guruhi ichida ham, undan tashqarida ham – tashqi firmalar o‘rtasida ulushlarning taqsimlanishini aks ettirmasligi bilan izohlanadi. Mintaqada faoliyat yuritayotgan korxonalar hajmidagi tengsizlik darajasini o‘lchash uchun bozor ulushlarining dispersiyasi (kutilish) ko‘rsatkichidan foydalaniladi:

$$\sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (d_i - \bar{d}_2)^2 \quad (2),$$

bu yerda:

d_i - firmaning bozor ulushi;

$\bar{d}$ - korxonaning bozordagi o‘rtacha ulushi $1/n$ ga teng;

n - bozordagi korxonalar soni.

G‘arb mamlakatlari mintaqalarida bozor tadqiqotlari uchun bozor ulushlari logarifmlarining dispersiya ko‘rsatkichidan foydalanish odatiy holdir:

$$\sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (\ln d_i - \ln \bar{d}_2)^2 \quad (3).$$

Ushbu ikkala ko‘rsatkich ham bir xil iqtisodiy ma‘noga ega - bozor ishtirokchilari o‘rtasida ulushlarning notekis taqsimlanishini aniqlash, faqat o‘lchov va qiymatlari bilan farqlanadi.

Ta’kidlash joizki, taqdim etilgan hisoblash usullari monopollashtirish darajasini aniqlashda yetarli emas. Mintaqalarda sanoatning monopollashuv darajasini baholashda ko‘rsatilgan yondashuvlarga qo‘shimcha ravishda, ish maqsadlari uchun quyidagi indekslar ko‘rib chiqiladi: Herfindal-Hirshman indeksi, Hanna-Kay indeksi, entropiya indeksi, Lerner indeksi, Beyn indeksi, Tobin indeksi.

Herfindal-Hirshman indeksi (HHI) yig‘indisi bozorda faoliyat yuritayotgan barcha yirik korxonalar ulushlarining kvadrati darajasida aniqlanadi:

$$HHI = \sum_{i=1}^n d_i^2 \quad (4),$$

Indeks 0 dan (mintaqada cheksiz ko‘p yirik ishlab chiqaruvchilar mavjud bo‘lgan sog‘lom raqobat sharoitida) 1 gacha (bozorda faqat bitta yirik ishlab chiqaruvchi, ya’ni mintaqada ishlab chiqarishni 100% qamrab olgan monopol korxona mavjud bo‘lganda). Herfindal-Hirshman indeksida konsentratsiya indeksining (CR) kamchiliklari kuzatilmaydi, chunki u bozordagi barcha korxonalarning ulushlarini hisobga oladi. Uning asosiy afzalligi - ikkinchi darajaga ko‘tarilgan ushbu ulushlarning o‘zgarishiga yuqori sezuvchanligi. Shuni ta’kidlash kerakki, ushbu indeks

AQShning monopoliyaga qarshi organlari tomonidan bozorni tavsiflash uchun qo'llaniladi, sanoat tuzilmalari, uning qiymatlariga qarab zaif, o'rtacha va yuqori konsentratsiyali bozorlarni ajratib turadi.

$$HHI = n\sigma^2 + \frac{1}{n} \quad (5),$$

bu yerda:

n - bozordagi korxonalar soni;

σ^2 - firmalarning bozordagi ulushlarining tarqalish ko'rsatkichi.

Yuqoridagi 5-formula bozordagi korxonalar sonining Herfindal-Hirshman indeksiga ta'sirini va ular o'rtasida bozor taqsimotini farqlash imkonini beradi. Agar bozordagi barcha yirik korxonalar bir xil ulushni nazorat qilsalar, taqsimlash indeksi nolga teng, Herfindal-Hirshman indeksining qiymati esa bozordagi korxonalar soniga teskari proportsionaldir. Bozorda korxonalarning doimiy sonini hisobga olsak, ularning ulushlari qanchalik farq qilsa, indeks qiymati shunchalik yuqori bo'ladi.

Monopol hokimiyatga ega bo'lgan korxona yuqori narxni talab qiladi qo'shimcha foyda olish imkonini beradigan marjinal xarajatlar ? monopol foyda deb ataladi. Monopoliya foydasi monopol hokimiyatni amalga oshirish shaklidir. Monopol korxonaning iqtisodiy hukmronlik darajasini o'lchash mumkin.

Adabiyotlarda monopol korxonaning bozorda iqtisodiy hukmronlik darajasi bo'yicha mintaqaning iqtisodiy o'sish, sanoat hajmiga ta'sirini baholash uchun quyidagi koeffitsientlar keltirilgan: Bain, Lerner, Tobin, Kobb-Duglas [10].

Tobin koeffitsientidan foydalanib, biz monopol korxonaga sarmoya kiritishdan oldin korxonaning rentabelligini baholashimiz mumkin bo'ladi. Tobin koeffitsienti monopol korxonaning egallagan bozor qiymati va uni tiklanish qiymati o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiradi:

$$q = P/C \quad (6),$$

bu yerda:

R – monopol korxona aktivlarining bozor qiymati, uning aktsiyalari narxi bilan o'lchanadi;

S - aktivlarni almashtirish qiymati, agar ularni joriy narxlarda sotib olish kerak bo'lsa, sarflanishi kerak bo'lgan xarajatlar miqdoriga teng deb olinadi.

Agar $q > 1$ bo'lsa, bu foyda kutishning dalili sifatida qaraladi. Ushbu nisbatning afzalligi shundaki, monopol sanoat korxonasi uchun rentabellik yoki marjinal xarajatlarni hisoblashning hojati qolmaydi.

Kobb-Duglas ishlab chiqarish funksiyasini "sanoatda birinchi ishlab chiqarish funksiyasi" deb aytish mumkin. Ishlab chiqarish jarayonida aholi va shaxslar farovonligining o'sishini tushuntirish ishlab chiqarish funksiyasining asosiy vazifasi hisoblanadi. Ishlab chiqarish funksiyasining ma'nosi, ishlab chiqarish hajmining turli omillariga bog'liqligini aks ettiruvchi iqtisodiy va matematik modellar yig'indisidir. Charlz Kobb va Pol Duglaslar ilk marta ikki omilli funktsiyalarni (sanoatda ishlab chiqarish hajmining iqtisodiy o'sishiga bir va ikki yoqlama ta'sir etuvchi omil funksiyasini umumlashtirgan holda) [11] amaliy hisoblaydilar va iqtisodiy modelini yaratadilar. Kobb-Duglas funksiyasining o'ziga xos xususiyati shundaki, unda ishlab chiqarishning ikkita asosiy omili kapital va mehnatning mintaqaning iqtisodiy holatiga ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri baholanadi.

Ushbu turdagi modellar quyidagi ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi:

1. Ishlab chiqarish hajmi;

2. Ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan resurslar hajmi.

Kobb-Duglas ishlab chiqarish funksiyasi ma'lum turdagi mahsulot ishlab chiqarishning ikki omil: kapital va mehnat nisbatiga bog'liqligini aks ettiradi. Formula quyidagicha ko'rinadi:

$$Y = A \cdot L^\alpha \cdot K^\beta, \quad (7),$$

bu yerda:

Y – ishlab chiqarishning umumiy hajmi;

L – sarflangan mehnat resursi;

K – sarflangan kapital resursi;

A – ishlab chiqarish omillarining umumiy unumdorligi;

α, β - mehnat va kapitalning elastikligi.

A va β - o'lchamlari kutilayotgan ishlab chiqarish hajmini hisoblashda muhim sanaladi. Ishlab chiqarish omillarining elastikligi ishlab chiqarish omillari nisbati ishlab chiqarish jarayoniga ta'sirning o'zgarish nisbatini aks ettiradi, qolgan barcha ko'rsatkichlar teng bo'ladi [12].

Firimizcha, bu yerda ko'rsatkichlarning tenglik alomatlarini formuladagi elastiklik koeffitsientlari olishi mumkin bo'lgan qiymatlarning uchta mumkin bo'lgan holatini ko'rib chiqish kerak:

1) $\alpha + \beta = 1$ nisbat masshtabga nisbatan doimiy daromadni tavsiflaydi, masalan, sarflangan mehnat va kapital 100% ga oshganda ishlab chiqarish hajmi xuddi shu 100% ga, ya'ni ikki barobarga oshadi. Ishlab chiqarish funksiyasi chiziqli bir hil bo'ladi;

2) $\alpha + \beta > 1$ nisbat ortib borayotgan rentabellikni xarakterlaydi, masalan, sarflangan mehnat va kapitalning 100% ga ko'payishi bilan ishlab chiqarish hajmi aytaylik, 120% ga, ya'ni ikki barobardan ko'proq oshadi;

3) $\alpha + \beta < 1$ shkalaga nisbatan kamayib borayotgan daromadni tavsiflaydi [13].

Nazarimizda, Kobb-Duglas ishlab chiqarish funksiyasining bir qator tanqidiy jihatlari mavjud:

1) formulada mazmunli va iqtisodiy jihatdan asosli choralar, ya'ni o'lchovli tahlil yo'q.

2) Kobb-Duglas ishlab chiqarish funksiyalarida mikroiqtisodiy asoslarning yo'qligi, muhandislik, texnologiya yoki ishlab chiqarish jarayonini boshqarish bilimlari asosida ishlab chiqilmaganligidadir.

Xulosa.

Mintaqaviy iqtisodiyotni modernizatsiyalashda real sektor tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish zamonaviy, zamonaviy raqamlashtirilgan ilg'or texnologiyalarga asoslangan yirik sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini takomillantirishga qaratilgan iqtisodiy mexanizmlarni qo'llash bilan asoslanadi. Mintaqaviy iqtisodiyotni raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan iqtisodiy mexanizmlar sifatida:

Ichki bozorning davlat tomonidan faol himoyalaniishi va eksportga yo'naltirilgan siyosatning qo'llab-quvvatlanishi, boshqa tomondan tashqi savdoga erkin savdo tamoyillarining keng joriy qilinishini talab qiladi.

Hozirgi zamonda ochiq iqtisodiyotning yetakchilik mavqei jahondagi umumiy iqtisodiy tendensiyalar bilan bevosita bog'liq. Ular jumlasiga eksportga yo'naltirilgan va yuksak texnologik modellarga ega bo'lgan rivojlangan iqtisodiyotlar kiradi. Sanoati rivojlangan va daromadlar darajasi o'rtacha bo'lgan mamlakatlar ichidan faqat iqtisodiyotni eksportni rivojlantirishga yo'naltirgan mamlakatlarga uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlashga hamda globallashtirish va jahon xo'jaligiga integratsiyalashuvdan katta foyda olishga erishdi.

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, xorijiy mamlakatlar tajribasiga ko'ra mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida yirik monopol korxonalarni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmini takomillashtirishda xorij tajribasidan quyidagilardan foydalanish mumkin:

- mintaqalar iqtisodiyotining real va ijtimoiy sektorlari korxonalari, tashkilotlari va muassasalarining foyda solig'i stavkalarini pasaytirish ko'p pog'onali amaliyotini qo'llash;
- subyektlarda budjet munosabatlarini tartibga soladigan me'yoriy- huquqiy bazada mos keluvchi o'zgarishlar kiritgan holda javobgarlik va boshqaruv funksiyalarini (demak, moliyaviy vositalarni ham) mahalliy hukumat organlari foydasiga qayta taqsimlash hisobiga mintaqalar budjet tizimining belgilab beruvchi rolini oshirish;
- fuqarolar mulk solig'i stavkalarini maksimal darajada pasaytirish, bu kichik biznes va xususiy tadbirkorlik bo'linmalari faoliyatini kuchaytirishga hamda yaratilayotgan yangi ish joylari sonining o'sishiga, demak, aholining xarid imkoniyatlarini oshirish va mintaqada ishlab chiqarishni yanada rivojlantirishga xizmat qilishi lozim;
- soliqqa tortish stavkalari va soliqlar ro'yxatini aniqlash va belgilash jarayonlarida ishbilarmonlik faolligi sikllaridan foydalanish;
- mahalliy budjetlar daromadlaridan faqat maqsadli belgilangan yo'nalishlar bo'yicha foydalanish uchun daromadlar bazasini oshirish maqsadida mintaqaviy soliq stavkalarini qo'shimcha oshirish amaliyotini joriy qilish;
- mintaqaviy soliq stavkalarini oshirish amaliyotidan foydalanish (doimiy amal qiladigan stavkalardan yuqori);

- mintaqalar soliqqa tortiladigan bazasi diversifikatsiya darajasini oshirish, jumladan, mahalliy budjetlar daromad bazasini kengaytirish hisobiga, aksizlar tizimini rivojlantirish, imtiyozli kasblarga soliqlar joriy qilish, lavozim huquqi, tadbirkorlik va fermerlik faoliyati bilan shugʻullanish huquqi hisobiga;
- mintaqaviy hukumatlarga soliq stavkalarini, jumladan, federal, mintaqaviy va mahalliy darajadagi soliqlarni tartibga solish huquqini taqdim etish;
- umummintaqaviy ijtimoiy va yordamchi infratuzilma obyektlari qurilishiga majburiy hududiy soliq stavkasi joriy qilish.

Adabiyotlar.

1. European Commission European Research Area. Regional Economic Development: Andrea Ascani, Riccardo Crescenzi, Simona Iammarino. URL: <http://www.ub.edu/searchproject/wp-content/uploads/2012/02/WP-1.3.pdf>.
2. OECD Development Centre. Rethinking the (European) foundations of Sub-Saharan African regional economic integration: a political economy essay. September 2010. 2 rue André Pascal, 75775 PARIS CEDEX 16, France. URL: <https://www.oecd.org/dev/46013902.pdf> (Мурожаат санаси: 12.04.2018).
3. Economic Commission for Europe (ECE), Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP), Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), Economic Commission for Africa (ECA) and Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA) A Regional Perspective on the Post-2015 United Nations Development Agenda.
4. M.A.Kadirov., M.T.Askarova., A.T.Axmediyeva., Mintaqaviy rivojlanish strategiyasi. Darslik –T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi» – 2021, B.-380-382.
5. А.О. Ларионов. Оценка промышленного потенциала региона. Проблемы развития территории. вып. 2 (76). 2015. Баканач, О. В. Типология регионов РФ по уровню развития промышленного потенциала [Текст] / О.В.Баканач., К.В. Гаус //Проблемы совершенствования организации производства и управления промышленными предприятиями : межвузовский сборник научных трудов. 2012. № 1. С. 15–21.
6. В.И. Меньщикова. Экономический потенциал региона: терминология, структура, модель. ISSN 1810- 0201. Вестник ТГУ, выпуск4 (84), 2010.
7. Н.А.Чижова. К вопросу социально-экономическом потенциале региона: теоретический аспект. Вестник Алтайского государственного аграрного университета № 7 (105), 2013.
8. Теория отраслевых рынков: учебное пособие / сост. Г.Х.Федюкова. Ульяновск : УлГТУ, 2018. С.33-37. Васильева, С.В., Экономика отраслевых рынков: учебное пособие /С.В. Васильева, А.Г.Секисов. Чита: ЧитГУ, 2011. С. 125.
9. И.В.Орлова., А.Н.Тармаш., В.В. Федосеев. Экономико-математические методы и прикладные модели: учебное пособие. Москва: Юнити-Дана, 2015. С.302.М.А.Kadirov., M.T.Askarova., A.T.Axmediyeva., Mintaqaviy rivojlanish strategiyasi. Darslik. T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi» – 2021, B.380-382.Кириллова О.С. Экономический потенциал как база оценки налогового потенциала региона // Финанси и кредит. 2016, № 6. С. 20.
10. Кузнецов Б.Т. Макроэкономика: учебное пособие. М.: Юнити Дана, 2015. С.128.
11. Е.С. Кундышева Математические методы и модели в экономике: учебник. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2017. С.286.